

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ב, תש"י

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ניבים ופתגמים

רבים הם בלשון הניבים המושאלים, הבנויים על כתובים שלא בהוראתם המקורית, אלא בהוראה חדשה, המנוגדת לעתים לכוונת הכתוב. יש וההוראה החדשה נספחת להוראה המקורית כעין מדרש, שהכתוב משמש לו רק אסמכתה קלה; ויש שהיא נובעת מתוך הבנה מוטעית בכתוב. ואף-על-פי-כן אין בכוונתנו לפסול את השימוש בניבים המושאלים. הלשון שואבת לה תמונות ומטאפורות מכל שטחי החיים והמחשבה. יפים הם הביטויים הציוריים הלקוחים מחיי האיכר והכורם, המלח יורד-הים והאומן על סדנתו. אך אנו, כעם הספר, שאלנו הרבה ביטויים גם מן הספר עצמו, אם כמשמעם ואם בדרך העברה. ויש יופי מיוחד גם בביטויים אלה, שכן הם מקשרים אותנו בספרותנו הרחבה והמסועפת. המקרא והתלמוד, ואף לשון בעלי המחקר והמוסר של ימי הביניים, משתקפים בדיבורנו. כדי לדעת את עצמנו

ואת לשוננו וכדי להבין יותר את תוכן הניבים המושאלים עצמם, עלינו לחקור במקורם של ניבים אלו ולגלות את קשריהם עם הפסוקים ואת דרך השתלשלותם. נתחיל במבחר של ניבים הבנויים על ביטויים במקרא.

1. שבע רצון

הביטוי „שבע רצון“, השגור בפינו בהוראת „מרוצה“, „בא על סיפוקו“, אינו אלא גלגול של ביטוי מקראי, שבמקורו יש לו הוראה אחרת. בדברים ל"ג כ"ג אנו קוראים: „נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה'“. מה פירושו של „שבע רצון“ בפסוק זה? האמנם פירושו „מרוצה“, „בא על סיפוקו“? כשאנו אומרים „שבע רצון“, רוצים אנו לומר, כי רצונו של האדם קָבַע, חפצו נתמלא, ואילו בכתוב מדובר על רצונו של אלהים, ועל האדם המקבל את רצון אלהים, את הטוב והחסד, שאלהים משפיע על יצוריו. עדות לכך היא ההקבלה שבאותו פסוק: „נפתלי שבע רצון ומלא ברכת ה'“. בהקבלה זו באה המלה „מלא“ כנגד „שָׂבַע“, ו„ברכת ה'“ כנגד „רצון“. בדומה לכך נאמר בתהלים קמ"ה ט"ז: „פִּתַּח אֶת יָדְךָ וּמִשְׁבִּיעַ לְכָל חַי רִצּוֹן“, זאת אומרת: אלהים משביע את כל יצוריו מברכתו. וכן קרוב הוא פסוקנו בתוכנו לפסוק ט"ז באותו פרק בס' דברים: „וּרְצוֹן שִׁכְנֵי סֶנֶה תְּבֹאֲתָה לְרֹאשׁ יוֹסֵף“, כלומר: ברכת האלהים, שנגלה למשה בַּסֶּנֶה הַבּוֹעֵר בֹּאֵשׁ וַאֲיַנְנוּ אֵפֶל — תחול על ראש יוסף. מסתבר אפוא, שהמלה „רצון“ עצמה באה בכל הפסוקים הללו לא בהוראה הרגילה בדיבורנו, כי אם בקיצור לשוני חלף „רצון טוב“, או

כפירוש רש"י: נחת-רוח ופיוס. יתר על כן, אנו יכולים לראות כאן במלה „רצון“, ביטוי לברכה ולשפע, הנובעים מריצויו של האלהים, ולכלל החסדים, שאלהים גומל ליצוריו ב„עת רחמים ורצון“.

אין דרכי שימושנו כיום בביטוי „שבע רצון“ מתאימות אפוא להוראתו במקורו בתורה, שכן במקורו אינו „צירוף“ כלל ומטבע-לשון קבועה. אתה רשאי להשמיט את המלה „רצון“ ולומר: „נפתלי שָׁבַע“, והרי משפט בעל מובן לפניך, שאמנם יתבהר לך עוד יותר, אם תוסיף לו את המושא „רצון“: במה נפתלי שבע? — ברצונו ובברכתו של האלהים. מה שאין כן בשימושנו, שבו „שבע רצון“ הוא צירוף לשוני בלתי-מתפרק בהוראה: „מרוצה“, „בא על סיפוקו“.

2. הדריך את מנוחתו

„מבצע שקט“ ודאי עוד זכור לרבים, וידוע, כי כל עיקרו לא בא אלא להילחם במפריעי השקט למיניהם, בצוויחות ובצריחות, בחריקות ובשריקות, ברעש ובגעש, ובקיצור, בכל מה שמדריך את מנוחתנו. ביטוי זה, „מדריך את מנוחתנו“ — מניין הוא? מתוך גירסא דינקותא יעלה על לב רבים הכתוב בשופטים כ' מ"ג: „כָּתְרוּ אֶת בְּנֵימִין, הַרְדִּיפָהּ, מְנוּחָה הַדְרִיכָהּ, עַד נִכַּח הַגְּבֻעָה מִמִּזְרַח שֶׁמֶשׁ“, ואמנם קדמונינו פירשו את המלה „מנוחה“ כמשמעה: „מנוחה הדריכוהו, אצל הערים שהם נוחים בהם שם הדביקוהו“ (רש"י). אמנם, יש סוברים,

כי „מנוחה“ במקום זה הוא שם מקום, ושיעור הכתוב הוא:
כתרו את בנימן, הרדיפוהו — הקיפו את בנימין, רדפו אחריו;
מנוחה הדריכוהו — רדפוהו עד המקום ששמו „מנוחה“ או
„מנוח“, עד נוכח הגבעה ממזרח שמש. גם בירמיה נ"א נ"ט:
„וּשְׁרָיָה שֶׁר מְנוּחָה“ אולי הכוונה: השר ששמו שריה הממונה
על מחוז מְנוּחָה.

סיכום של דבר:

הניב „הדריך את מנוחתו“ מקורו בפסוק: „כתרו את
בנימין הרדיפוהו, מנוחה הדריכוהו“. בפסוק זה פירוש הביטוי
„מנוחה הדריכוהו“ הוא: רדפו את בנימין עד המקום ששמו
מנוחה. בדיבור נוכל להשתמש גם להבא בניב זה בהוראתו
המושאלת, ויחד עם הממונים על „מבצע שקט“ נוסיף לבקש
מן הקהל, שיימנע מרעש מיותר ולא ידריך איש מנוחת רעהו.